

Рецензії

ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ БІЖЕНОК У ПОЛЬСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Ірина КОВАЛЬ-ФУЧИЛО

ORCID ID: 0000-0003-4048-9114

кандидатка філологічних наук,

старша наукова співробітниця,

Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології

ім. М.Т. Рильського НАН України,

відділ фольклористики;

вул. Грушевського, 4, 01001, Київ, Україна,

наукова дослідниця архівного відділу

Фінського літературознавчого товариства, Гельсінкі,

Hallituskatu 1, FI-00170 Helsinki, Finland,

e-mail: koval-fuchylo@ukr.net

**Katarzyna Kość-Ryzko. Uchodźczynie —
kobiety, matki, banitki. Rola kultury
pochodzenia w samopostrzeganiu i akulturacji
migrantek przymusowych. Warszawa:
Dom Wydawniczy ELIPSA, 2021. 477 s.**

Дослідження феномену біженства в умовах сучасної російсько-української війни набуває особливої актуальності. Нова книга відомої польської дослідниці в галузі етнології й антропології Катажини Косць-Рижко «Біженки — жінки, матері, порушниці. Значення культури походження для самостпостереження й акультурації вимушених мігранток» (Варшава, 2021) продовжує серію її досліджень, присвячених проблемам соціальних груп, які з різних причин були змушені покинути своє місце проживання й постали перед викликом адаптуватися в іншій країні [1], з одного боку, а з іншого — продовжує серію польських студій про феномен біженства (див.: [2]). Книга є результатом кількарічних досліджень в середовищі вимушених мігранток, які оселилися в Польщі. Це жінки із дітьми, країною походження яких є азійська частина колишнього Радянського Союзу; найчастіше це жінки-чеченки мусульманського віровизнання. Важливим чинником, який зумовив появу дослідження, є той факт, що ситуація примусових мігранток відчутно відрізняється від долі чоловіків із цих же країв. Важливо, що досвід пережитого насилля, міграції, культурного відчуження стають причиною зміни самооцінки жінок. Унаслідок тривалої міграційної дороги вони змінюють свою соціально-культурну роль і змушені сформувати себе в новому середовищі. Через зміну країни проживання біженки втрачають почуття приналежності до своєї групи, переживають відчуття культурного відчуження на новому місці. Основні стратегії пристосування зумовлені фактом, що жінки приїжджають у Польщу, як і в інші країни, зі своїми дітьми, тому їхня мета — дбати про безпеку й умови для розвитку свого потомства.

Основний джерельний матеріал дослідження — усні оповіді біженок. Ці усні наративи стали джерелом інформації про особливості їхньої самооцінки, світогляду, умов життя в Польщі. Авторка книги прагнула зрозуміти, який вплив на формування ідентичності біженок має ситуація, в якій вони опинилися на новому місці, а також наскільки культура їхнього походження впливає на процес адаптації, — чи вона пришвидшує цей процес, чи, навпаки, гальмує. Катажина Косць-Рижко звертала увагу на мову самоопису власної ідентичності мігранток, прагнула виділити категорії, які жінки застосовують для самопрезентації. Дослідниця доходить висновку, що орієнтиром у формуванні самооцінки біженок є не соціальна ситуація й умови на новому місці, а їхня культура по-

ходження, яка визначає і найчастіше перешкоджає процесу адаптації в новій країні проживання, оскільки знецінює, ускладнює самооцінку жінок.

Праця «Біженки...» складається із семи розділів. У першому розділі «Суспільні дзеркала і криві культурні відображення» викладено методологічні й теоретичні концепції роботи, описано стан досліджень про примусову міграцію, труднощі перебігу дослідження. Важливою антропологічною особливістю дослідженої громади біженок-чеченок є той факт, що в культурі їх походження висока плідність є визначальним «обов'язком» жінки і маркером її суспільного престижу й авторитету. Кількість дітей нерідко визначає самооцінку жінки (с. 21). Значним викликом для жінок стає необхідність виконувати водночас і материнську, і батьківську функцію в їхніх сім'ях. Це викликає відчуття деградації й депресії (с. 22). Ці емоції біженок посилюються нестачею соціально-економічної й психологічної стабільності, суспільною відчуженістю (с. 23). Зрештою наслідком такої несприятливої ситуації стає ізоляція, а далі виникає почуття несправедливості й приниження.

Мета аналізованого дослідження — описати найважчі виклики, із якими стикаються іноземки, що просять притулку в Польщі, способи подолання культурних відмінностей, шляхи трансформації символічної й аксіологічної ідентичності (с. 26). Авторка виокремлює такі основні чинники адаптації мігранток: самоусвідомлення жінок, ставлення до них у домінуючій культурі, акультураційна політика приймаючої держави (с. 31).

У другому розділі «Самосприйняття біженок в контексті культури і традиційних гендерних ролей» дослідницька увага зосереджена на описі щоденного життя біженок із кавказьких країв, мотивів їх складних біографій. Зрештою робота пані Катажини може допомогти у майбутньому проектуванні програм допомоги біженкам, сприяти їхній інтеграції в польському суспільстві, адаптації їхніх дітей в новій культурі.

Авторка виділяє такі самоописові категорії біженок: «та, звідки походжу», «хвора сильна жінка», «безпорадна й вимоглива або винахідлива й економна», «зайнята безробітна», «жінка має дбати про свій вигляд і репутацію», «дружина без чоловіка», «кримінальна і проклята порушниця закону». У процесі самовизначення «батьківський край біженок має

фундаментальне значення, є хребтом, до якого кріпляться всі м'язи, що відповідають за ставлення, рух і провідні життєві функції» (с. 79). Постійне відчуття прив'язаності до краю походження зумовлюють ситуацію, що адаптація біженок у Польщі є поверхова і неглибока. Переїзд у нову країну вони розцінюють як втрату, насамперед втрату здоров'я. Акцент на втраті здоров'я спричиняє навіть ситуацію, що мігрантки забувають про закономірне старіння і всю відповідальність за погіршення самопочуття пов'язують із вимушеним переїздом. У самоописі жінок відчувається ідеалізація краю походження, а країна поселення асоціюється із сивиною, хворобою, ненормальністю (с. 88). Така опозиція рідний край — місце нового проживання, де позитивною стороною є перша локація типова для оповідей про примусові переселення [3].

Серед улюблених тем у розповідях мігранток — зміна соціальної ролі жінки. Біженки довго можуть розповідати, про те, що в країні їхнього походження навіть не могли уявити, що на новому місці вони постійно виконуватимуть невластиву їм роботу. Йдеться насамперед про відповідальність за сім'ю і потребу заробляти гроші. Авторка книжки розвінчує стереотип, що біженки неохоче шукають роботи, — проблема насамперед в тому, що рівень їхньої освіти не дає змоги знайти достатнього заробітку для утримання сім'ї, тим більше, що часто жінка є єдиною працевлаштованою особою в багатодітній родині (с. 106). Жінкам доводиться здобувати знання, які в їхній рідній країні зарезервовані лише за чоловіками. Це, наприклад, стосується водійських прав (с. 116). Отримати дозвіл на водіння автомобіля для біженок-чеченок стає синонімом свободи, суспільно-культурним авансом для майбутнього життя. Зрештою авторка книги робить висновок про те, що виїзд до іншої країни не став для цих жінок шансом звільнитися від патріархальних культурних зразків і обмежувальної звичаєвості. Провину за невдачі в новій країні оселення жінки покладають насамперед на зовнішні чинники, а не на власну поведінку, водночас більшість мігранток намагаються впоратися із проблемами, що виникли через досвід біженства.

Важливим завданням, яке біженки ставлять перед собою, є прагнення передати потомству основи своєї віри і культури. Так, вони намагаються по-

водитися згідно з приписами своєї релігії, готують дома їжу, яку їли на батьківщині, а прагнення їм допомогти можуть потрактувати як спробу насильної асиміляції. Жінки трактують як невдачу спроби їхніх дітей відійти від соціально-культурних норм країни походження (с. 176—178). Усвідомлюючи великі людські втрати внаслідок агресії Росії на Чечню, жінки прагнуть, щоб їхні дочки виходили заміж за представників їхньої етнічної групи і не змішувалися із іншими національностями. Фактично діти мігранток опиняються в ситуації, коли їхня сім'я стає на перешкоді адаптації в новій країні: «Біженки перебувають у конфлікті поміж прагненням вдалої акомодатії дитини в місцевому середовищі і стримуванням дитини перед послабленням зв'язку із культурою походження» (с. 178).

У руслі дотримання патріархальних установок свого краю можна трактувати замовчування мігрантками причин самотності і приводів, через які вони прийняли важке рішення покинути свій дім і вирушили з дітьми в далекий світ. Жінки не хочуть говорити про образи, яких зазнали від своїх чоловіків і їхніх родин. Часто мігрантка вважає, що її край є чудовим місцем для життя, а опинилася вона в іншій країні через особисту невдачу.

Для мене найцікавішим у рецензованій книзі є четвертий розділ «Родинні зв'язки мігранток в контексті системного підходу», в якому пані Катажина на прикладі конкретних сімей описує особливості їхньої адаптації на новому місці поселення, намагається вияснити причини які перешкоджають цьому процесові. Дослідниця мала нагоду розмовляти з усіма членами сім'ї. Це дало змогу виявити відмінності у тому, як кожен член родини розуміє своє становище в новому місці. Цікаво, що матері часто не зауважують конфліктів між своїми дітьми, ідеалізують їхні стосунки, не розуміють, що культурні установки і соціальні норми краю походження стають на перешкоді особистому щастю їхніх дітей. У чужому культурному середовищі біженки-матері з одного боку мріють про успішну адаптацію своїх дітей, а з іншого — бояться відпускати їх від себе, не дозволяють їм приймати самостійні рішення. Діти, вирвані зі свого культурного середовища, переживають ситуацію відчуження в новому місці, відчувають, що вони інші, можливо, гірші від ровесників. Водночас матері не перестають повторювати, що найголовніше

для них — це діти, не розуміючи, що самі ускладнюють становище своїх дітей.

Аналізуючи складні стосунки в біженських сім'ях, дослідниця доходить висновку, що в багатьох випадках склалася ситуація, яку самим членам сім'ї неможливо виправити без зовнішньої соціальної, педагогічної, психологічної допомоги.

У п'ятому розділі «Сексуальне й культурне насильство щодо вимушених мігранток і способи протидії» авторка рецензованої книги підсумовує напрацювання дослідників у галузі злочинів, пов'язаних зі статтю. Вона аналізує низку нових юридичних актів у законодавстві Польщі й інших європейських країн, спрямованих на протидію сексуальному насильству. В особистих розповідях ця тема є досить табуованою.

Шостий розділ «Офіційна і публічна репрезентація біженок» — це ґрунтовний аналіз трьох важливих наукових зібрань, присвячених проблемам біженців у Польщі. Перший із них відбувся 24 вересня 2012 р. у Сеймі. Учасниками конференції стали науковці, співробітники центрів надання допомоги біженцям, представники неурядових організацій допомоги, а також жінки із біженських спільнот. Метою зібрання був обмін досвідом задля покращання роботи із надання послуг вимушеним мігрантам. Особлива увага була спрямована на проблеми матерів-біженок. Доповідачі озвучили проблему так званої «набутої безпорадності» (с. 294). Йдеться про те, що біженки, прибуваючи в Польщу, мають тверді наміри сумлінно працювати над покращанням свого становища, але через бюрократичні перешкоди, мовний бар'єр, незрозумілі і непрозорі рішення чиновників щодо надання / ненадання статусу біженця вимушені мігранти втрачають свій запал і інтерес до успішної інтеграції в новому суспільстві. Дискусійна платформа «Материнство як суспільна роль» відбулася 21 травня 2018 р. в Лодзькому центрі діалогу ім. Марка Едельмана і була присвячена значенню материнства в культурному й релігійному контексті (с. 300). Серед доповідачів була одна біженка, тому розмова досить часто стосувалася проблем адаптації іноземців, аналізу етнічних суспільних стереотипів, сприйняття біженців місцевим суспільством. Ще одна дискусійна платформа була організована в Варшаві 8 березня 2019 р. і мала назву «День жінок з біженками: про нас без нас» (с. 311). Організатор-

кою зібрання була авторка рецензованої книги докторка Катажина Косць-Рижко. Вона мала на меті надати голос тим біженкам, яких вона добре знала, і які щодня дають собі раду зі своїм рішенням покинути рідний дім. У дискусіях взяли участь працівниці центрів допомоги, які поділилися своїм досвідом роботи із біженцями. Предметом обговорення стали проблеми виникнення вимушеної міграції, допомоги біженцям, удосконалення системи роботи із цими людьми. Важливим висновком конференції став той факт, що багато біженок хочуть і готові ділитися своїм досвідом.

Сьомий розділ «Культурні норми гостинності і їхній вплив на адаптацію іноземців» — це аналіз ставлення європейців до мігрантів, які прибувають до їхніх країн. Загальний висновок такий: «Ставлення до вимушених мігрантів у більшості європейських країн є неохоче або вкрай негативне» (с. 332). Авторка аналізує трансформацію поняття польської гостинності в соціально-культурному дискурсі. Зрештою, «гостинність не завжди розуміють як культурний обов'язок. Багато залежить від контексту певного часу й актуальної політики, чи це спокійний час, чи час кризи і загрози» (с. 339). Політика мультикультуралізму, яка тривалий час домінувала в багатьох країнах, що мають досвід адаптації мігрантів, як-от Канада, Австралія, США, Нова Зеландія, Голландія, Велика Британія, Франція, Бельгія, Швеція, Данія, все частіше зазнає критики й перегляду, навіть існує теза про «поразку мультикультурності» (с. 339).

Пані Катажина аналізує концепцію умовної й безумовної гостинності: що стає підставою для відмови у гостинності людям, які тікають від війни, як це пов'язане із почуттям цивілізаційної і суспільної вищості в європейських країнах? Важливим культурним чинником процесу (не)адаптації мігрантів є потреба мати владу у власному домі, яка зрештою зумовлює відбір тих, кому дають дозвіл проживати в цьому домі. Згідно з умовною гостинністю, гість повинен просити господаря про гостинність, а господар має право ставити запитання і запроваджувати умови. Причиною таких стосунків є страх перед невідомим і чужим (с. 365). Неконструктивною є позиція частини приймаючого суспільства, що лише господар знає, як треба поводитися мігрантам, які повинні із вдячністю приймати все, що їм пропонують (с. 370). За таких умов шанс пізнати чужу культу-

ру є втраченим. Такий підхід мігранти сприймають як форму культурного насильства і, закономірно, намагаються дистанціюватися у такому суспільстві. Результатом таких процесів стає культурна маргіналізація і сепарація.

Сьогодні у зв'язку із появою в Європі українських біженців через повномасштабне вторгнення росії в Україну книга докторки Катажини Косць-Рижко набула особливої актуальності. Ця робота вже стала у пригоді дослідникам усноїсторичних оповідей українських біженців [4]. Мої дослідження феномену біженства на матеріалі усних автобіографічних оповідей, а також на матеріалі інших культурних текстах, як-от поезія, візуальні форми фольклору, дають підстави зробити висновки, які часто збігаються із висновками авторки рецензованої книги. Так, важливим підсумком є застереження від узагальнень і спрощень. Випадок кожної біженської родини унікальний, навіть якщо можна зауважити схожі ознаки, то вони можуть мати зовсім різне походження й наслідки, а після ближчого знайомства із сім'ями стає зрозуміло, що схожості лише позірно однакові. Я пересвідчилася в цьому під час інтерв'ю із жінками, що мають статус тимчасового захисту в Польщі, Франції, Фінляндії. Мої розмови часто відбувалися в українських культурних центрах країн Європи, куди жінки приходили зі своїми дітьми. І ось один факт: матері приводять своїх дітей на заняття із ліплення з глини, на малювання, на уроки англійської, французької чи фінської мови. Здавалося б, батьки хочуть, щоб їхні діти навчилися чогось нового, провели час із друзями з України. Це частково так і є, але після розмови із кожною мамою зокрема довідуєшся, що в кожній своя дорога до цього місця, що хтось сюди прийшов як на звичайне заняття, а хтось сподівається, що це допоможе дитині полегшити психологічну травму через досвід війни, хтось має надію, що це буде першим кроком до адаптації на новому місці, а хтось приходить сюди, щоб просто поговорити з іншими матерями-українками.

Актуальність рецензованої роботи також в тому, що її авторка показала, що існують певні стратегії адаптації. Так, важливим чинником є факт материнства біженок. Саме цей чинник часто ставав основним у рішенні покинути свою батьківщину, а саме — забезпечити краще майбутнє дітям чи, у ви-

падку українців, врятувати дітей від смерті через воєнні дії і бомбардування.

Схожою рисою біженок, які стали предметом дослідження докторки Коць-Рижко, і українських біженок через російсько-українську війну, з якими я мала нагоду спілкуватися, є домінування відчуття втрати через зміну країни проживання. Мої співрозмовниці говорять про втрату роботи, гарних умов проживання, знецінення їхньої освіти, втрату звичного кола спілкування і нормального спілкування загалом через мовний бар'єр, зміну звичного ритму життя. Особливо важко матерям, діти яких мають якісь хронічні хвороби, що потребують постійного лікарського консультування, бо на новому місці дуже важко знайти відповідних фахівців.

Спільною соціально-культурною тенденцією біженців різних країн є прагнення створювати свої осередки за кордоном. Такі місця потрібні на чужій території для зменшення стресу внаслідок переїзду і полегшення адаптації на новому місці. Так, у Гельсінкі для українських біженців через війну в культурних осередках створені умови не лише для спіл-

кування, а й для утримання необхідних юридичних і соціальних консультацій.

Зрештою, кожна держава мусить виробити певні норми, щоб зберегти свої адміністративні структури з одного боку, а з другого — допомогти тим, хто потребує допомоги. Ця допомога має бути такою, щоб після підрахунку зусиль і здобутків мігранти вибирали активну стратегію адаптації, а не «тимчасовий пакет допомоги», який включає продукти харчування, тимчасові підробітки, допомогу від гуманітарних організацій.

1. Kość-Ryżko K. *Wykorzenieni. Dylematy samookreślenia polskich repatriantów z Kazachstanu. Studium etnopsychologiczne. Seria: Biblioteka Etnografii Polskiej*. Т. 60. Pod red. Ryszarda Tomickiego. Warszawa: Wyd. Instytut Archeologii i Etnologii PAN, 2014. 276 s.
2. Ryżka-Oniszk A. *Bieżeństwo 1915. Zapomniani uchodźcy*. Wołowiec, 2017. 368 s.
3. Коваль-Фучило І. Мотив втраченого раю в оповідях про примусове переселення. *Народна творчість та етнологія*. 2021. № 2 (389). С. 87—97.
4. Вахніна Л. Усні сповіді біженців від російсько-української війни як фольклорний та історичний матеріал. *Studia Polsko-Ukraińskie*. 2023. № 10. С. 182—189.